

BÜRKÜT

www.burkutdergisi.com

Türk Dünyası Dergisi

Araştırma Makalesi

BÜRKÜT

Makale Geliş Tarihi: 27.11.2024

Journal of Turkish World

Makale Kabul Tarihi: 10.12.2024

Cakakova, C. (2024). Кыргыз тилиндеги ат атоочтун функционалдык-семантикалык өзгөчөлүгү. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 3(2), 117-125. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut56>

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ АТ АТООЧТУН ФУНКЦИОНАЛДЫК-СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Dr. Cazgül CAKAKOVA

Kırğızistan-Türkiye Manas Üniversitesi cazgul.cakakova@manas.edu.kg ORCID

Öz

Кыргыз тилиндеги ат атоочтор грамматикаларда каралганы менен, аларда ат атоочтун семантикалык жана функционалдык маанилери кеңири берилген эмес. Макалада ат атоочту бул өңүттө толуктоо, тактоо аракети менен бирге, анын лексико-семантикалык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн ачып берүү аракети көрүлөт. Ат атоочтун тилдеги эң керектүүлүгү мында турат: биринчиден, көп сөздөрдү маанисин өзгөртпөй туруп, аз сөз менен берүү жагынан ат атоочтор сөздөрдү артык баш кайталабоого алып келет; экинчиден, тездетүүчү, кыскартуучу ролу жагынан ал шарттуу түрдө жазуудагы тез жазууга жакын; үчүнчүдөн, сүйлөмдөгү кээ бир сөздөрдү улам кайталап отурбастан аны маанисине карата ат атоочтун түрлөрү аркылуу берүүнүн стилдик ролу да чоң. Ошондуктан ат атооч оозеки кепте да жана адабий тилде да кеңири колдонулат. Макалабызда жактама жана шилтеме ат атоочтордун лексико-семантикалык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн белгилөө максатка алынды.

Ат атоочтун тилдеги эң керектүүлүгү анын коммуникативдик сапаты менен түшүндүрүлөт. Ат атоочторду ушул сапатына карай дейксистик жана анафоралык топторго бөлүштүрүүгө болот. Макалада бул бөлүштүрүлгөн топтор боюнча сөз болот.

Anahtar Sözcükler: Кыргыз тили, ат атооч, функционалдык-семантикалык өзгөчөлүгү, жактама ат атооч, шилтеме ат атооч.

FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF PRONOUNS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Abstract

The pronouns of the Kyrgyz language have been studied from the aspect of grammar whereas the semantic and functional features of the pronouns have not been broadly examined. The present paper is aimed at providing complete and definite data regarding the meanings of the pronouns along with revealing their lexical, semantic and functional traits. In the certain given language the pronouns may lead firstly to less repetition of words in terms of giving many words without changing their meaning; secondly, in terms of its accelerating and shortening role, it is conventionally close to cursive writing; thirdly, the stylistic role of giving the meaning of some words in the sentence without repeating with the help of pronouns is also great, therefore, the pronoun is widely used both in the spoken language and in the literary language. The aim of our article is to determine the lexico-semantic and functional features of the prepositional and referential pronouns. The greatest importance of

Bürküt Türk Dünyası Dergisi, 3(2), 2024, 117-125, TÜRKİYE

the pronoun in language is explained by its communicative quality. Pronouns can be divided into deixis and anaphoric groups based on this quality. The article will discuss these divided groups.

Keywords: Kyrgyz language, pronoun, functional and semantic features, personal pronoun, demonstrative pronoun.

Ө. Giriş

Тилде ат атооч эң байыркы убактардан тартып эле колдонулган. Мунун тилде эң байыркы убактан бери жашашы анын колдонулууга ыңгайлуулугу менен байланыштуу. Макалабызда ат атоочтун жактама жана шилтеме ат атоочтордун лексико-семантикалык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн белгилөө максатка алынды. Ат атоочтун бул түрлөрү кепте стилистикалык максатта колдонулуу мүмкүнчүлүгү бирдей эмес. Дейктикалык ат атоочторду түзгөн жактама жана шилтеме ат атоочтор стилистикалык боёктуулукка жана функционалдык жиктелүүгө ээ. Жактама ат атооч сөздөрдүн кепте колдонулушу кептин контексти жана кепке катышуучулардын диалогдогу өз ара мамилелери менен тыгыз байланышкан.

Диалогдук кепте көп сөз менен берилген суроого ат атооч аркылуу бир сөз менен жооп берүүгө мүмкүн. Сүйлөмдөгү сөздөрдү улам кайталабастан, аларды маанисине карата ар кандай ат атоочтор аркылуу берүүнүн стилдик ролу чоң. Ошондуктан, ат атоочтор кепте кайталоону орунсуз болтурбоо үчүн алмаштыргыч каражат катары дайыма колдонулуп келген.

Жактама ат атоочтор

Жактама ат атоочтор жакты билдирет. Жактама ат атоочтор сүйлөөчү, тыңдоочу же кепке катышпаган жакты көрсөтөт (Садыков, Сагынбаева, 2010, s 173).

Жак сөзгө катышкандардын сүйлөөчүгө карата болгон мамилеси боюнча аныкталат. Башка түрк тилдериндеги сыяктуу, кыргыз тилинде да сөзгө тике жана кыйыр түрдө катышкан үч жак бар. (*мен, сен, сиз, ал, биз, силер, сиздер, алар*).

Жактама ат атоочтун ар бир жагы мааниси боюнча төмөнкүчө мүнөздөлүшү мүмкүн.

1-Жактын жекелик саны (мен):

Жактама ат атоочтун биринчи жагынын жекелик түрү (мен), көптүк түрү (биз) сүйлөөчү жакты билдирет. Жактама ат атоочтун биринчи жагынын жекелик түрү **мен** сүйлөөчүнүн өзүнбилдирүү үчүн колдонулат. Ар бир сүйлөөчү өзү үчүн **мен** болуп берет. *Мен келгенкишиден жазганып, тыттын түбүнө тура калдым. Анда мен бой тартып, он төрттөн он бешке чыгып калган кезим (Касмаалы Жантөшев).*

Бирок жекелик жана көптүгүнө байланыштуу алар сандык идея жагынан гана башкача болот.

Ал эми илимий, публицистикалык стилдерде жана фольклордук чыгармаларда **мен** ат атоочунун ордуна *сытайгерчилик жана жөнөкөйлүк* үчүн автордук кепте **биз** ат атоочу колдонулат: *Бу жолу биз кыргыз элинин атактуу дагы бир акынынын көркөм мурасын окурмандарга сунуш кылып коюуну туура таптык (Ч.Айтматов).*

Бишкектен төмөн Мерки бар,

Бир өзүңө биз кумар.

Билгизбей сүйүп ичинен,

Бир күнү өлүп жан тынар. (фольклор).

Публицистикалык жана көркөм чыгармаларда **мен** ат атоочу сүйлөөчүнүн (автордун) аты-жөнү менен да алмаштырылып берилиши ыктымал. Буга **мен** ат атоочундагы мактануу маанисинин авторлордун качуусуна байланыштуу болот:

Көрсө кыялкечтер жалгыз эле Аскар Акаев менен Осмон Ибраимов эмес экен. (“Асаба гезити.”)

Айрым учурларда, маселен, өздүк эмес автордук кепте **мен** деген ат атоочтун ордуна **сен** деген ат атоочтун колдонулушу да мүмкүн: *Бүгүнкү жыйналыштагы сөздөрдүн баары ооздун куру жели болуп калды. Сен эмне иштеп, эмне кылуу керек экендигин айтып турсаң да, аны менен эч кимдин иши жок.*

1-Жактын көптүк саны (биз):

Жактама ат атоочтун биринчи жагынын көптүк түрү (*биз*) сүйлөөчү жак кирген коллективди билдирет.

Кээде **биз** сылыктык үчүн же стилдик максатка ылайык “*мен*” дегендин ордуна да колдонулат. Жактама ат атоочтун бул мааниси илимий стилде жана диалогдук кепте “*сиз*”, “*биз*” дешип сылык сүйлөшкөн учурларда кездешет. Мисалы: **Биз менен сиздин** пикирибиз келише албады.

Жактама ат атоочтун I жагынын көптүк түрү **биз** сүйлөөчү жак кирген жамаатты билдирип, кыргыз адабий тилинин стилдеринин илимий стилинен башкасында орток мааниде колдонула берет. Ал эми илимий стилде *мен* ат атоочунун ордуна **биз** ат атоочу колдонулары жөнүндө жогоруда сөз кылдык.

Биз ат атоочу кептик жагдайда “...сылыктык үчүн же стилдик максатка ылайык “*мен*” дегендин ордуна да колдонулат”: *Ыракматы атабыз, анда биз жаштыз, ишиң илгери болгуча, итиңдин кошун тарт деп акыл айтчу эле (Төлөгөн Касымбеков).*

Кыргыз тилинде **биз** менен бирге сейрек түрдө **биздер** формасы да колдонулат. Бул экөө тең биринчи жактын көптүк түрү, бирок **биздер** жалпыланган коллективди көрсөтөт.

Биз ат атоочу көптүк санды туюнтуп турат. Сүйлөшүү стилинин боёгун берүү жана ыр сабындагы муун өлчөмүн сактоо максатында ага көптүктүн *-лар* мүчөсү жалганат:

Барчусуң тага журтту паанек кармай,

Артыңдан мен дикилдеп кадам калбай.

Ун-нанга болгон менен биздер жарды,

Ошондо кызык эле жашоо кандай! (Жолон Мамытов)

2-Жактын жекелик саны (сен):

Түрк тилдериндеги II жактагы жактама ат атооч *s-* элементи менен башталат. (Менгес, 2000, s. 202). II жактын жекелик түрүндөгү жактама ат атоочтор байыртадан бери эле **сен** формасында колдонулуп эч кандай өзгөрүүгө дуушар болгон эмес (Ergin, 2004, s. 202).

Жактама ат атоочтун экинчи жагынын жекелик (*сен, силер, сиз, сиздер*) жана көптүк түрлөрү сүйлөөчүнүн речь менен кайрылган жагын б.а. тыңдоочунун билдирет.

Сен ат атоочу биринчи кезекте жашы жагынан тең болгон, баштадан тааныш тараптардын кебинде колдонулат: *Тиги институтта окуган неме болсо, сен болсо чала сабат шахтер болсоң, экөөңдүн оокатың келишимек беле (Узакбай Абдукаимов).*

Сен ат атоочу ата-эне менен баланын кебинде колдонула берет жана бул норма катары калыптанган:

Айланайын ана, мейли, сенин айтканың эле болсун. Бирок сен дагы азыраак эле чыдачы. Жакында жазгы кош бүтөт, мен ошондо кайра келейин... Аз эле калды, ана, күтө тур (Чынгыз .Айтматов).

Жакын туугандар, кээде бир өндүрүштө иштеген адамдардын кичүүсү улуусуна сен аркылуу кайрылат. Бирок улуусунун ысмына *аке, ава* деген сыяктуу түшүндүрмө мүчө кошулат же энчилүү ат кыстарылып, ага *-ке* мүчөсү жалганып айтылат. Мисалы:

Брахмат ,Торгой аке, чыгаан болор малың бар экен. Көңүлүм ачыла түшпөдүбү; Танаке, ала өпкө болуп жүгүрө бербей балдарыңдын кашында эле олтурбайсыңбы? Сенсиз да мага келген текшерүүчүлөр көп (Чынгыз Айтматов). Сен деген кайрылуулар угуучулар тарабынан жайынча гана кабыл алынды.

Улуу адамдарга, абстракттуу түшүнүктөргө диний жана мифтик каармандарга, кудайга кайрылуу да *сен* ат атоочу аркылуу ишке ашырылат: *О, Гений, улуу ишиңди эмнем менен актаар экем. Жакшы окуюн, жакшы адам болоюн, ылайым сүрөтчү болуп, сүрөтүңдү аскага чегейин (Көчкөн Сактанов); О, жараткан Эге, эгер озуң бар болсоң биздин аз айып, көп күнөөбүздү кечир, кулуң Казангаптын жанын кабыл ал, ашкере айыбы жок болсо кечиримдуулук кыл, жаннатыңан түбөлүк орун бер (Чынгыз Айтматов) (Эдигей кудайга кайрылды).*

Сен ат атоочу аркылуу кимдир бирөөнү өзгөчө бөлүп көрсөтүү ишке ашырылат: *МТС жер айдагыч берди, колхозчулар жүгөрү септи, анын чөбүн отоп, топурагын жумшартты, анан иш сугатка келгенде, сен Каратай, мээнеттин баарын жокко чыгардың (Чынгыз Айтматов).*

Риторикалык кайрылууларда да *сен* ат атоочу гана колдонулат. Мындай ыкмада кайрылуу көркөм чыгармаларда көп керектелет.

Сен үшкүрсөң жүрөк жара тилинсин,

Сен кубансаң жааштык чалкып сүйүнсүн.

Көз жумганда турпагымсың, Ата Журт,

Тируулүктө өмүр сүрөөр үйүмсүң. (Жолон Мамытов).

2-Жактын жекелик санынын сылык формасы (сиз):

Сиз ат атоочу кичүүлөрдүн улууларга, кызмат даражасы төмөнкүлөр, кызмат даражасы жогорку, өзүнөн кичүүлөргө жана бейтааныштарга карата сүйлөөчүнүн кайрылуусунда кеңири колдонулат: *Сиздин жашыңызга жеткен да бар, жетпеген да бар, кайрылып салам айтып өтөйүн дедим, Теңирберди аке (Сарыбай өзүнөн улуу Теңирбердиге кайрылды):*

Сиз ат атоочу расмий кептерде жана кайрылууларда да пайдаланылып, экинчи тарапты урматтоо маанисин туюнтат: *Россиянын тарыхый миссиясы, сиз экөөбүздүн энебиз, Россиянын алдында өтөй турган ыйык карызыбыз мына ушунда; Сизден орус аскерин көп замбиреги менен Кокон шаарына тез аттанууга буйрук берет деп сынакы бурадар катары өтүнөм (Төлөгөн Касымбеков).*

Иш кагаздар стилинде арызда, чакырууда жана кызмат каттарында кайрылуу *сиз* ат атоочу аркылуу ишке ашырылып, текстте функционалдык расмийлүүлүк маани киргизилет: *...кызматка алууңузду Сизден сураймын. (арыздан); ...мааракесине сизди катышууга чакырабыз. (чакыруудан); ...боюнча аукционмарт айынын акыркы бейшембисинде саат 14.00дө областтык китепкананын конференция залында өткөрүлөөрүн сиздерге маалымдайбыз (кызмат катынан).*

Элибиздин каада-салтында жаш өзгөчөлүгүнө карабай келиндин кайын синдилерин жана кайнилери тергөөсү, кайын синди, кайнилердин жеңеге кайрылуусу **сиз** аркылуу аткарылат.

2-Жактын көптүк саны (силер):

Ат атооч “*силер*” дайыма эле көптүктү билдире бербейт. Кээде ал сүйлөөчү кайрылган экинчи жак жалгыз киши болсо деле сылык айтуу үчүн колдонулат. Формалдык көптүк белгисине карабастан, мааниси жагынан экинчи жактын жекелик сылык түрү “*сиз*” менен синоним болуп калат. Мисалы: **Силер** өзүңөрдү ким деп ойлойсуңар? (Кыргыз теле-радио компаниясы).

2-Жактын көптүк саны (сиздер):

Сиздер формасы сылыктыкты күчөтүп айтууда пайдаланып, адресатка болгон терең урматты билдирет: –**Сиздердин** жакшылыкты кантип унутайын апа! Үйүңүздөргө жаткырып, өз балаңыздардай көрүп, көз салып жүрдүңүздөр (Насирдин Байтемиров).

Кээде II жактын жекелик санына сыйлоо, урматтоо максатында **сиздер** колдонулат: Достум Мырзалы биз тараптан ал-абал сурасаңыз, аман-эсен кудай – деп турмактабыз жана **Сиздер** менен жүз көрүшмөктү Алла Таала насип кылсын. (М. Т.) - Бир **сиздер** эмес, көпчүлүк өтүп жатышат, Ымаке (Түгөлбай Сыдыкбеков).

3-Жактын жекелик саны (ал):

Ат атооч **ал** сөзгө катышпаган жалпы эле үчүнчү жакты билдирет. Бул ат атооч кепте алмаштыргыч функцияны аткарып, кептин стилдик жактан көрктүү түзүлөрүнө шарт жаратат.

Ал ат атоочунун бул формасы көркөм чыгармаларда каармандардын кебинде жана диалогдо көп пайдаланылган форма болуп саналып, кыргыз адабий тилинин оозеки формасында калыптанып бүткөн.

Ал ат атоочуна жак таандык жана көптүк мүчөлөр уланып, кепте колдонулушунда сүйлөөчүнүн *жактырбагандыгы, жаман көргөндүк* мааниси туюнтулат; *Аныңарга эч качан, эч нерсе дей элекмин* (Жунай Мавлянов).

Мейкиндик жана мезгилдик мамилелердин негизинде затты көрсөтүүчү ат атоочтор шилтеме ат атоочтор деп аталат (Кудайбергенов, 1970, s. 27).

3-Жактын көптүк саны (алар):

Алар ат атоочу кепке катышпаган жакты же сөзгө алынган бардык жандуу, жансыз заттарды көрсөтөт.

III жактын көптүк түрү байыркы түрк тилинде жекелик түрдөгү шилтеме атаооч сыяктуу жана ага –*лар* көптүк мүчөнүн жалганышы аркылуу **Олар** формасында колдонулган (Ergin, 2004, s. 267).

Шилтеме ат атоочтор:

Кыргыз тилиндеги шилтеме ат атоочтор, негизинен, тектеш тилдердеги шилтеме ат атоочторго окшош, бирок кыргыз тилинде фонетикалык өзгөрүүлөргө жана кошумчаланууга дуушар болуунун натыйжасында алардын составы бир топ толукталган. Тектеш тилдерден кезигүүчү кээ бир ат атоочтор кыргыз тилинде толук жана кыскарган формада эки түрдүү колдонулат.

Кыргыз тилиндеги негизги шилтеме ат атоочтордун составы: 1) *бу-бул*; 2) *ушу-ушул*; 3) *ошо-ошол*; 4) *тиги-тигил*

Шилтеме ат атоочтордун толук формалары стилдик жактан орток маанилүү болот, алар кыргыз адабий тилинин функционалдык бардык стилдеринде кептик зарылдыктан улам колдонулат.

Шилтеме ат атоочтор аркылуу зат жайынча же атайы дааналап, күчөтүлүп да көрсөтүлөт. Зат жайынча көрсөтүлгөндө зат атооч менен айкашат. Дааналап күчөтүлүп көрсөтүлгөн учурда да атоочтор аркылуу берилген аныктоочтук айкашууга *мына* деген сөз кошулат (*мына бу*), ал сөз атоочтон мурун келет. Затты ат атоочтор аркылуу дааналап, күчөтүп көрсөтүү речти эмоциялуу жана экспрессивдүүлүккө алып келет. Мисалы: *Балам! мына бул боорду бышырып жеп отургула (Касымаалы Жантөшев).*

Шилтеме ат атооч **бул** дааналап, күчөтүп көрсөткөн учурда кээде сүйлөөчү жакты да көрсөтүп калышы мүмкүн, бирок мындан анын жогорку мааниси өзгөрбөйт. Мис. *Мына бул мен.*

Шилтеме ат атоочтор дайыма эле нагыз шилтемелик мааниде колдонула бербейт, кээде ал үчүнчү жактагы жактама ат атооч сыяктуу мурунку сүйлөмдө айтылган конкреттүү затты кийинки сүйлөмдө да кайталай бербес үчүн стилдик ыкма катарында да колдонулат. Мындай учурда ат атооч мурунку сөздүн ордуна колдонулат. Кээде ал бүт сүйлөмдүн же андагы ойдун бардыгына да тиешелүү болушу мүмкүн. Шилтеме ат атоочтордун стилдик ыкма катарында колдонулушу көпчүлүк учурда аларды заттанууга алып келет. Мисалы: *Буларды кимдер жеп түгөтөт, Чиркин! (Түгөлбай Сыдыкбеков).*

Шилтеме ат атооч *ушу* сүйлөөчүгө жакын жана ага башта тааныш, белгилүү затты гана көрсөтпөстөн, кээде сүйлөгөн биринчи жактын өзүн да көрсөтүү үчүн колдонулат. Мындай учурда жактама ат атоочтук көрсөтүү мааниси бир канча күчөтүлөт. Мисалы: *“Ушул мен байкуштан эки кой, бир улак алды”, - деди мурунку чалдын оң тарабында олтурган дагы бир чал (Касымаалы Жантөшев).*

Шилтеме ат атоочтордун кыскарган формалары кепте активдүү болот, анткени жөндөмө, таандык категорияларын мүчөлөрү, негизинен, кыскарган шилтеме ат атоочторго уланат: *ушулга эмес ушуга, ушулум эмес ушунум ж.б.* Бул учурда шилтеме ат атоочтор затташкан абалда болот.

Тиги (л) ат атоочу менен шилтеме ат атооч а (толук формасы - ал) кошо келип сүйлөшүү стилинин боёгу дагы да күчөтүлөт: *А тигил четтеги кебелбеген жигит - Элебес дегенибиз; А тигил кетириңдеп күлгөн келин талаа бригадасынын звеновою Акия кетирикей дегенибиз болот (Түгөлбай Сыдыкбеков).*

Жыйынтык

Жыйынтыктап айтканда макалабызда сөз кылган жактама ат атоочтор жана шилтеме ат атоочтор нагыз маанисинен тышкары колдонуу чөйрөсүнө жараша кошумча маанилерди бергендиги байкалды.

Кеп кырдаалынын чордонунда дайыма сүйлөөчү тарап жана сүйлөөчү жак **мен** ат атооч аркылуу белгиленет.

Ал эми илимий, публицистикалык стилдерде жана фольклордук чыгармаларда **мен** ат атоочунун ордуна *сыпайгерчилик жана жөнөкөйлүк* үчүн автордук кепте **биз** ат атоочу колдонулат. Айрым учурларда, маселен, өздүк эмес автордук кепте **мен** ат атоочтун ордуна **сен** ат атоочунун колдонулушу да мүмкүн.

Сен ат атоочу эреже катары өз ара батынып пикир алышкан адамга, жакын кишилерге, курбу-курдаш, досторго, өзүнөн кичүүлөргө, балага карата колдонулат. Улуу адамдарга, абстракттуу түшүнүктөргө диний жана мифтик каармандарга, кудайга кайрылуу да **сен** ат атоочу аркылуу ишке ашырылат. **Сен** ат атоочу аркылуу кимдир бирөөнү өзгөчө бөлүп көрсөтүү ишке ашырылат.

Сиз ат атоочу кичүүлөрдүн улууларга, кызмат даражасы төмөнкүлөр, кызмат даражасы жогорку, өзүнөн кичүүлөргө жана бейтааныштарга карата сүйлөөчүнүн кайрылуусунда кеңири колдонулат. Иш кагаздар стилинде арызда, чакырууда жана кызмат каттарында кайрылуу *сиз* ат атоочу аркылуу ишке ашырылып, текстте функционалдык расмийлүүлүк маани киргизилет. Элибиздин каада-салтында жаш өзгөчөлүгүнө карабай келиндин кайын сиңдилерин жана кайнилерин тергөөсү, кайын сиңди, кайнилердин жеңеге кайрылуусу *сиз* аркылуу аткарылат.

Ат атооч **силер** дайыма эле көптүктү билдире бербейт. Кээде ал сүйлөөчү кайрылган экинчи жак жалгыз киши болсо деле сылык айтуу үчүн колдонулат. Формалдык көптүк белгисине карабастан, мааниси жагынан экинчи жактын жекелик сылык түрү “*сиз*” менен синоним болуп калат.

Сиздер формасы сылыктыкты күчөтүп айтууда пайдаланып, адресатка болгон терең урматты билдирет.

Ат атооч **ал** сөзгө катышпаган жалпы эле үчүнчү жакты билдирет. *Ал* ат атоочуна жак таандык жана көптүк мүчөлөр уланып, кепте колдонулушунда сүйлөөчүнүн жактырбагандыгы, жаман көргөндүк мааниси туюнтулат.

Шилтеме ат атоочтор аркылуу зат жайынча же атайы дааналап, күчөтүлүп да көрсөтүлөт. Зат жайынча көрсөтүлгөндө зат атооч менен айкашат. Затты ат атоочтор аркылуу дааналап, күчөтүп көрсөтүү речти эмоциялуу жана экспрессивдүүлүккө алып келет.

Кайнактар

- Aşirbaev, T. (2001). *Kırgız tilinin stilistikasy. Morfologiyalyk cana sintaksistik stilistika. 3-kitep.*
- Davletov, S. & Kудaybergenov, S. (1980). *Azırkı Kırgız tili. morfologiya.* Mektep.
- Dıykanov K. & Kудaybergenov, S. (1957). *Kırgız tilinin morfologiyasy.* Mektep.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi.* Bayrak.
- Kудaybergenov, S. (1960). *Kırgız tilindegi at atoochtor.*
- Kудaybergenov, S. (1970). *At atoochtu okutuu metodikasının kee bir maseleleri.*
- Menges, K. G. (2000). *Türk elderi cana alardın tilderi.* Soros Fondu.
- Sadykov, S. & Sagynbaeva, B. (2010). *Kırgız cana Türk tilderinin salıştırma grammatikasının negizderi.*

Extended Abstract

The pronouns of the Kyrgyz language have been studied from the aspect of grammar whereas the semantic and functional features of the pronouns have not been broadly examined. The present paper is aimed at providing complete and definite data regarding the meanings of the pronouns along with revealing their lexical, semantic and functional traits. The communicative quality of a pronoun is considered as its most important attribute, according to which pronouns can be classified as anaphoric and deictic, thus, the paper is focused on investigating the peculiar features of the given classification.

In the certain given language the pronouns may lead firstly to less repetition of words in terms of giving many words without changing their meaning; secondly, in terms of its accelerating and shortening role, it is conventionally close to cursive writing; thirdly, the stylistic role of giving the meaning of some words in the sentence without repeating with the help of pronouns is also great, therefore, the pronoun is widely used both in the spoken language and in the literary language.

The paper has been aimed to establish the lexical-semantic and functional features of the personal and demonstrative pronouns; these types of pronouns do not have the same possibility of being used for stylistic purposes in speech. The speech is determined by the attitude of the participants towards the speaker. As in other Turkic languages, in Kyrgyz there are three persons involved directly and indirectly (*мен, сен, сиз, ал, биз, силер, сиздер, алар - I, you, he, we, you and they*).

Each aspect of the personal pronouns can be characterized as follows: both singular (*мен - I*) and plural (*биз - we*) refer to the person's way of speaking. In the scientific and journalistic styles, instead of the pronoun *I*, the pronoun *we* have been used in the author's speech for expressing the politeness and simplicity: *Бу жолу биз кыргыз элинин атактуу дагы бир акынынын көркөм мурасын окурмандарга сунуш кылып коюуну туура таптык (Chunguz Aitmatov)*.

In journalistic and literary works, the pronoun *мен (I)* may be replaced by the name of the speaker (author) in order to avoid the boasting by using the pronoun: *Көрсө кыялкетер жалгыз эле Аскар Акаев менен Осмон Ибраимов эмес экен (Asaba newspaper)*.

The second person of the pronoun in singular and plural forms - *сен, силер, сиз, сиздер (you)* indicates the speaker's speech towards the listener.

The pronoun *сен (you)* is used primarily in the speech of people who are of the same age and have known each other for a long time: *Тиги институтта окуган неме болсо, сен болсо чала сабат шахтер болсоң, экөөңдүн оокатың келишимек беле (Uzakbay Abdukaïmov)*.

The pronoun *сен (you)* is used in the speech of parents and children which has been considered to be normal: *Айланайын апа, мейли, сенин айтканың эле болсун. Бирок сен дагы азыраак эле чыдачы. Жакында жазгы кош бүтөт, мен ошондо кайра келейин... Аз эле калды, апа, күтө тур (Chunguz Aitmatov)*.

Among the siblings, sometimes the younger of colleagues working in the same industry may address the older using the pronoun *сен (you)*. However, the name of the elder is often accompanied by an explanatory article such as *ake, ava*, or used by adding the suffix *-ke* to the name of a person, for example:

Брахмат, Торгой аке, чыгаан болор малың бар экен. Көңүлүм ачыла түшпөдүбү; Танаке, ала өлкө болуп жүгүрө бербей балдарыңдын кашында эле олтурбайсыңбы? Сенсиз да мага келген текшерүүчүлөр көп (Chunguz Aitmatov). The pronoun *сен (you)* is being received by a listener as a normal situation.

Demonstrative pronouns in the Kyrgyz language are basically similar to the demonstrative pronouns in homogeneous languages but as a result of undergoing phonetic changes and additions

in the Kyrgyz language, their composition is much more complete. Some pronouns found in homogeneous languages are used in Kyrgyz language in two ways: as a full and shortened.

The composition of the main demonstrative pronouns in the Kyrgyz language: 1) *бу-бул*; 2) *ушу-ушул*; 3) *ошо-ошол*; 4) *тиги-тигил*

Demonstrative pronouns are not always used in a real referential sense, sometimes they are used as a stylistic method (anaphoric usage) to avoid repeating the specific information mentioned in the previous sentence; in this case, the pronoun is used instead of the previous word; in some cases it can refer to an entire sentence or an entire thought. The use of demonstrative pronouns as a stylistic technique in most cases leads to their subjectivity, for example: **Буларды** кимдер жеп түгөтөт, Чиркин! (Tugolbay Sydykbekov).

A demonstrative pronoun is used not only to indicate a specific object that is close to the speaker and familiar to him but also to indicate the first person speaking. In such case, the meaning of the personal pronoun is somewhat strengthened for example: “**Ушул мен** байкуштан эки кой, бир улак алды”, - деди мурунку чалдын оң тарабында олтурган дагы бир чал (Kasymaly Zhantoshev).

